

Oktatás és helyi társadalom

Nagy Éva – Szabó Péter Csaba – Szerepi Anna
Helyi kezdeményezések a harmadfokú képzésben

Napjainkban szemünk előtt zajlik az a folyamat, melyet közismerten a felsőoktatás eltömegesedésének neveznek. A jelenség egyik lényeges velejárója az – immár általánossá váló – közép- és a most kibővülő felsőoktatás egymáshoz való közelítése, azaz a Nyugat-Európához képest jóval tovább szelektívnek és elitistának megmaradt felsőoktatás átalakítása. E közeledés röviden úgy írható le, mint „a nem egyetemi jellegű felsőoktatási intézmények megjelenése, a korábban nem felsőoktatásinak minősülő programok beemelése a felsőoktatás körébe, általában a többszektörűvé válás” (Hrubos 2002: 9)

Hazánkban az 1993. évi felsőoktatásról szóló törvény 1996-os módosítása hozta létre az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzést (AIFSZ), és ezzel az egyetem és a főiskola mellett megjelent a felsőfokú képzés új típusa. Az új képzés célja röviden így fogalmazható meg: olyan szakképesítést nyújtó oktatási forma létrehozása, mely rövid ideig tart (olcsó), nem terheli az egyetemi és főiskolai szektort (és persze meg is védi annak elit jellegét), ugyanakkor lehetőséget nyújt a munkaerőpiacon történő elhelyezkedésre. Ilyen képzést egyaránt folytathat felsőfokú oktatási intézmény, de középfokú intézmény is, mely az ehhez szükséges jogosítvánnyal – valamely egyetemmel vagy főiskolával kötött akkreditációs szerződéssel – rendelkezik.

Magyarországon a rövid idejű felsőfokú képzés elterjedése nem egészen magától értetődő folyamat. Az elterjedés egyik gátjaként említhető, „hogy a hazai oktatási rendszerben a középfokú szakképzés a mai napig meghatározó tényező.” Európai összehasonlításokból kitűnik, „hogy a rövid idejű felsőfokú képzés elsősorban ott nyer nagyobb teret, ahol a középfokú szakképzés szerepe szerényebb” (Hrubos 2002: 25). A középfokú szakképzésnek az oktatási rendszeren belüli pozícióőrzéséhez egyértelműen hozzájárult az a folyamat, melynek során a kilencvenes években a középfokú szakképzés a 12. osztályon túlra tevődött.

A középfokú szakképzésben az elmúlt években végbement egyik legjelentősebb változás az OKJ és a NAT bevezetése kapcsán, hogy egyrészt meghosszabbodott az általános képzés, s ezzel együtt a szakképzés kitolódott a 16 éves kor utánra. „Miótan az 1998/99-es tanévtől az OKJ-ben meghatározott szakmákban a szakképzés csak a tankötelezettség megszűnése után kezdhető, a 9. és 10. osztályban a nem érettségit adó iskolába járó tanulók is általános műveltséget megalapozó ismereteket tanulnak, és a tananyag tartalmát a Nemzeti Alaptanterv követelményei, illetve a kerettantervek határozzák meg” (Jelentés 2000).

Ami számunkra ezen a ponton lényeges, hogy a közép- és felsőfokú (szak)képzés határának eme bizonytalansága, egybemosódása miatt vizsgálatunk körébe minden olyan intézmény beletartozhat, amely valamilyen érettségit követő szakképzést folytat. Más szavakkal: „Harmadfokú intézménynek tekintjük azokat a szervezeteket,

- ahová a kötelező/középfokú iskolázás lezárása után lépnek a fiatalok és
- ahol felsőfokú szakképzés és/vagy
- értelmiségképzés folyik.” (Kozma 2002: 24)

Röviden ugyancsak ki kell térnünk a regionalitás kérdéskörére. A harmadfokú képzésre vonatkozó képzési igények térszerkezetéről általánosságban elmondható, hogy az általunk vizsgált Észak-alföldi régióban a két fő felsőoktatási intézmény (Debreceni Egyetem, Nyíregyházi Főiskola) elsősorban regionális funkciót tölt be, országos szerepük korlátozott. A régióban érettségizett fiatalok továbbtanulási igényeit tehát elsősorban e két nagy intézmény elégíti ki. Az általában közepes vagy magas érettségiző aránnyal bíró régióban nagyon alacsony érettségizett aránnyal rendelkező kistérségek is találhatóak, s az intézményhálózatot tekintve „kistérségek találhatók harmadfokú képzési ellátottság nélkül.”

(Kozma 2002: 30) Mindazonáltal a vizsgált térség a harmadfok iránti várható kereslet és a rendelkezésre álló intézményi kapacitás tekintetében, ha nincs is túl elkényeztetett helyzetben, nem tartozik az ország legkritikusabb övezetei közé. A régió belül kiemelkedik a szatmári és beregi kistérség, mint intézményhiányos terület.

A harmadfokú képzés tömegesedésének várható velejárója lesz a képzési hálózat elaprózódása. Ennek magyarázata az, hogy „új társadalmi csoportok lépnek a harmadfokú képzésbe, amelyeknek igényeit lakóhelyükhöz közelebb lehet (kell) kielégíteni. Ezt sugallja az is, hogy a harmadfokú képzés tömeges formája szorosan kapcsolódik a munkaerőpiachoz.” (Kozma 2002b: 99) Mindebből az következik, hogy a harmadfokú képzés intézményhálózatának kulcsszereplőivé válnak azok a települések és iskolák, melyek egy adott kistérség ilyen irányú igényeit elégítik ki.

A középfokú oktatási intézmények számára tehát a kialakulóban lévő helyzet egyrészt lehetőségeket, másrészt kihívásokat rejt magában, ennek következtében a folyamatnak lehetnek nyertesei és vesztesei. A fennmaradás érdekében természetesen egybe kell esniük az intézmény adta lehetőségeknek a felhasználói igényekkel, amelyek azonban széles spektrumon mozoghatnak. Lehet a cél a gyengébbek számára az elhelyezkedési esélyek növelése akár helyben vagy távolabb, lehet cél a továbbtanulás, de a “parkolás” is, a munkaerőpiacra való kilépés késleltetése.

Kutatásunkban azt szerettük volna megtudni, hogyan látják és élik át mindezt maguk az érintett intézmények, közöttük is azok a középiskolák, melyekben az oktatás-nevelés kötelező szakaszát követő, szakképzés valamilyen formája folyik.

1. A felsőoktatás kibővülésének problémája az intézmények szemszögéből

Az általunk vizsgált iskolák számára a legnagyobb kihívás maga az életben maradás. A szakképzési rendszer átalakulása egyben a közép- és felsőfokú oktatás egymás felé való közeledését is jelenti, ezt általában a felsőfokú oktatás „lefelé” való bővüléseként szokás értelmezni. Bizonyos esetekben a létükért küzdő intézmények felől nézve mindez természetesen egyfajta “fölfelé” törekvés, előre menekülés. Természetesen az egyes településeken működő iskolákban más-más módon megy végbe ugyanaz a folyamat hiszen mások a történelmi, földrajzi adottságok is. Az egyik iskola támaszkodhat települése hajdani – és reménység szerint jövőbeni – gazdasági erejére, a helyi iparra. A másik iskola épp attól van nehéz helyzetben, hogy a közeli regionális központ elszívó ereje nagyobb a kelletnél. Az egyik iskola támaszkodhat önmaga hagyományaira, jól körvonalazott identitására, a másik iskolának tudatosan kell törekedni az “arculat” kiépítésére. Van, ahol mindeme folyamatok látszólag egy karizmatikusnak tekintett személy aktivitásának köszönhetően zajlanak, aki a kellő időben ismerte fel a változások szükségszerűségét. Másutt vagy a felismerés hiányzott, esetleg a felismerést követő közös akarat.

Az egyes esetek tehát különbözőek, az azonban mégis érezhető, hogy a folyamatok hasonló tendenciákat követnek, a hasonló kihívásokra születő válaszkísérletek egy irányba tartanak. Az irányválasztás mibenlétét maguktól az érintettektől tudhatjuk meg leginkább. Kutatócsoportunk úgy találta, hogy a helyszíneknek, eseményeknek és azok szereplőinek “testközelből” való megismerése lehet igazán hasznos, ezért intézményi esettanulmányok készítése mellett döntöttünk. E módszer amely magában foglalja a kiválasztott intézmények megkeresését, az iskolai és települési környezet bejárását, interjúk készítése az ott dolgozókkal, esetenként az ott tanulókkal. A középiskolai esettanulmányok elkészítésekor arra kerestük a választ, hogy a felsőoktatás imént említett kibővülésének milyen jellemzői ragadhatók meg a most kialakulóban lévő harmadfokú oktatás szinterein, illetve vannak-e olyan jellegzetességei az ilyen oktatást folytató intézményeknek, melyek alapján megállapítható, hogy a harmadfok kibővülése, - egyáltalán megjelenése és meggyökerezése - egy adott társadalmi, földrajzi, oktatási környezetben valódi perspektívát jelenthet-e az ott

Helyi kezdeményezések a harmadfokú képzésben

élő emberek és ott működő intézmények számára. Más szavakkal: egy adott település, kistérség felemelkedésének vajon milyen esetekben és mennyire lehet záloga, avagy eszköze egy meglévő intézményen belüli képzések további bővítése.

1.1. A vizsgálat menete

Olyan oktatási intézményeket kerestünk meg, melyekben megtalálható az érettségi utáni – tehát már a felsőfok felé közelítő – képzés valamely formája, ahol az érettségire épülő program meglete volt az egyetlen kritérium. Különbőféle szakképzési típusok kerülhettek a vizsgálódás látószögébe, amelyek lehettek már működő AIFSZ képzés, esetleg technikai képzés, de “egyszerű” OKJ-s képzés is. A vizsgálatra kiszemelt intézményekben általában az intézmények vezetőit kívántuk megkeresni, később aztán több esetben kiderült, hogy a számunkra “érdekes” figura nem is az intézmény hivatalos vezetője, hanem annak valamelyik helyettese vagy más beosztottja.

Fő vizsgálati eszközünk egy előre elkészített interjúvázlat volt, melynek egyes kérdésblokkjai a vizsgálni kívánt főbb dimenziók mentén kerültek kidolgozásra, ezek jelölték ki az interjú fő csapásirányát. E kérdés-csoportok további alkérdésekre bomlottak. A megkérdezésen túl a kutatók igyekeztek megfigyeléseket végezni az intézményi kultúrát illetően, melynek megragadható elemei az iskolaépület állapota, berendezési tárgyai, a folyosók és osztálytermek díszítettsége, a diákok viselkedése és öltözet, a diákok által használt “terek” szerveződése, elhelyezkedése. A leírások szerves részét képezik az interjúkészítés, a kapcsolatfelvétel, az első látogatásra vonatkozó történetek is. A létrejött szöveges adatbázis az alkalmazott módszerek sokféleségének köszönhetően sokrétű, számos vizsgálódási szempontot kínál az elemzés számára.

1.2. Az interjúk terepül szolgáló intézmények kiválasztása, a minta leírása

A kutatás kezdeti szakaszában a már említett kérdések vizsgálata mellett arra törekedtünk, hogy a későbbi kérdőíves felmérés előkészítése érdekében általános képet kapjunk a harmadfokú képzések körülményeiről. A vizsgálódás tehát elsősorban korábban ismeretlen terep megismerésére irányult, ezért nem törekedtünk reprezentativitásra, sokkal inkább arra, hogy a megfigyelni kívánt iskolákban különböző képzési formákat vehessünk szemügyre.

A megkeresni kívánt intézmények kiválasztása során igyekeztünk figyelembe venni a vizsgált régió település- és iskolaszervezeti sajátosságait. Ebben már meglévő kutatások eredményeire támaszkodhattunk, melyek egyfelől a harmadfokú képzések iránti igény térszerkezetét vizsgálják, s ezen belül az egyes magyarországi kistérségek iskolázottsági mutatóit és iskolaválasztási tendenciáit ismertetik (Kozma 2002: 25-35), másfelől pedig az alföldi kistérségek vidékiségi indexei alapján kirajzolódó településszerkezeti térképet mutatják be (Csatári 2001). A harmadfokú képzés iránt várhatóan ott sűrűsödnek az igények, ahol a lakosságban viszonylag magas az érettségizők aránya, a felsőoktatásban résztvevők száma viszont alacsony. A vizsgálatunk tárgyát képező régióban az érettségizők aránya közepes, amelybe az érettségizés szempontjából legalacsonyabb arányú térségek ékelődnek be.

Azt feltételeztük, hogy a harmadfokú szakképzések a legtöbb esetben valamely kistérségi centrum pozíciót betöltő településhez kapcsolódnak, melyek bizonyos mértékben városias jellegűek, s az oktatáson kívül más dimenziók szerint is (gazdaság, közlekedés, infrastruktúrális ellátottság) vezető szereppel bírnak.

Az intézményi interjúkat az alábbi helyszíneken készítettük el:

- Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola -Beregszász

Oktatás és helyi társadalom

- Gábor Dénes Főiskola - Nagyvárad
- Mechwart András Gépipari és Informatikai Középiskola - Debrecen
- Körösi Csoma Sándor Gimnázium és Szakközépiskola - Hajdúnánás
- Nyíregyházi Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola és Kollégium
- Karacs Ferenc Gimnázium, Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium - Püspökladány
- Arany János Gimnázium és Szakközépiskola - Berettyóújfalu
- Brózik Dezső Mezőgazdasági Szakközépiskola - Berettyóújfalu
- Bánki Donát Műszaki Szakközépiskola - Nyíregyháza
- Gépészeti Szakközépiskola - Mátészalka
- Hajdúszoboszlói Közgazdasági Szakközépiskola
- Vay Ádám Gimnázium, Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium - Baktalórántháza
- Lónyay Menyhért Szakközép- és Szakképző Iskola - Vásárosnamény

1.3. Az interjúkészítés során vizsgált dimenziók és hipotézisek

Mielőtt a harmadfokú képzéseknek az esettanulmányokból kirajzolódó jellegzetességeit tárgyalnánk, essék szó magáról a vizsgálati eszközzől, az interjú vázlatáról. Amint már említettük, az interjú fő kérdései megegyeztek az általunk fontosnak tartott dimenziókkal, melyek tehát az alábbiak:

1. Az adott iskola története
2. A képzésben résztvevő diákok összetétele
3. A képzésben résztvevő tanárok
4. Az oktatás szűkebb és tágabb tere
5. Jelen és jövőkép
6. A “change agent” – a változásmenedzser, avagy, ki a változások motorja?

2. A harmadfokú képzések sajátosságai az esettanulmányok alapján

2.1. A megfigyelések általános tapasztalatai

Mivel a kiválasztás szempontja meglehetősen általános volt, ezért az esettanulmányokból kirajzolódó kép első látásra túlságosan sokszínű, az intézmények nem rendezhetők egyetlen közös halmazba a szempontok bármely kis bővítése esetén. Röviden: ahány eset, annyiféle intézménnyel találkoztunk. A spektrum egyik végén a vizsgált régióba tartozó, de az országhatárokon túl lévő két intézmény helyezkedik el (Nagyvárad, Beregszász). E két intézmény megítélésünk szerint egész más úton halad a regionális szerepvállalás szempontjából, mint a vizsgált magyarországi intézmények. Ennek oka természetesen a határon túliság történelmi meghatározottságában kereshető, ami pedig lényegében a kisebbségi közösség megtartására irányuló szerepvállalásban ragadható meg. Ez a sajátos szerep tehát élesen elválasztja ezen intézményeket a többitől. Ugyancsak fontos, hogy itt már jelenleg is felsőoktatási intézményekről van szó, nem pedig “csupán” felsőfokú képzésről. A skála másik végén magyarországi iskola van, ez pedig képzési jellege miatt nem illeszkedik igazán a sorba (Nyíregyházi Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola), habár néhány vonásában ez is rokonítható a többi esettel. Céljaik azonban nem kapcsolódnak szorosan a térség adottságaihoz, fejlődésük kulcspontját nem csupán a regionális lehetőségekben látják. Ennek egy sajátos velejárója, hogy az többi intézményre olyannyira jellemző pénzszerzési lehetőségekkel, nevezetesen a pályázatokkal (melyek sok esetben épp a regionális szerepvállalást hangsúlyozzák) nem igazán tudnak élni. A két végpont között elhelyezkedő esetek:

Helyi kezdeményezések a harmadfokú képzésben

- gimnázium vagy szakközépiskola (érettségi utáni) szakképzéssel (de nem AIFSZ),
- szakközépiskola akkreditált AIFSZ-szel, ami azonban nem működik,
- AIFSZ-t sikeresen működtető intézmény.

2.2. Megfigyelések az egyes dimenziók mentén

2.2.1. Az intézmények és a képzés kialakulása

Az iskolák története néha a huszadik század elejéig visszanyúlik. Ez jellegzetesen olyan körülmény, mely az intézmények “eredetmítoszában” központi helyet foglalhat el. Ez a múlt – esetenként a település múltjával egybekapcsolódva – mintegy jogalapot teremt az intézmény számára a további működéshez. Általában azonban az igazi gyökereket a középfokú szakképzés 60-70-es évekbeli virágzása jelenti. A sikeres történetek mindegyikében jelentős időpont a rendszerváltás. Ekkor a korábbi gazdasági rendszer összeomlása, a helyi ipari és mezőgazdasági termelőüzemek bezárása a település és a térség egészét érintette, de hatalmas érvágást jelentett azon iskolák számára is, melyeknek ezen üzemeknek szakképzett munkaerőt biztosítottak, melyek a munkahelyek megszűnésével együtt “piacképességüket” is elvesztették. Az iskolák egy részében “éreztek”, hogy nekik is váltani kell. Új, divatos, eladható szakmák felé fordultak. Legjellemzőbb ebből a szempontból a közgazdasági jellegű képzések, valamint a talán lehangzatosabbnak tűnő, számos formában felbukkanó számítógépes, informatikai képzések elburjánzása. Mindamellett arra is mutatkoznak törekvések, hogy a hagyományokkal bíró ipari jellegű képzéseket életben tartsák, új tartalmakkal való feltöltés által, de a hagyományokhoz való kötődés jegyében, ami persze jobbra egyfajta kényszer is, hiszen a tanári gárda jó része még a “régi rendszerből” öröklődött, számukra munkát adni csak a régi képzésirányok megtartása mellett lehetséges.

A beszámolók fontos részét jelenti az intézményben megvalósult, illetve jelenleg működő képzések bemutatása: e képzések története, s sokszor jelenlegi helyzete is átláthatatlan szövevényként mutatkozik a külső szemlélő számára. A hajdani technikai képzést a szakmunkásképzés és szakközépiskolai képzés kettőssége jellemezte, esetlegesen a gimnáziumot is hozzászámítva ehhez, hármasság. A képzés folyhatott 2+2-es évfolyamrendszerben, majd 2+3-masban, de visszatért a technikusképzés is, amely az érettségi utáni oktatás (újbóli) megjelenését jelentette, majd 1998-tól beindulhatott az Akkreditált Iskolai Rendszerű Felsőfokú Szakképzés. Ma jellemző, hogy a többféle képzési szint hol egymást kiegészítve, hol egymástól függetlenül egyszerre működik egy intézményen belül, ahol tehát szerezhető érettségi, technikus oklevél, szakmunkás-bizonyítvány, AIFSZ oklevél.

Az időbeli változatosságot tehát keresztezi az egy időben egymás mellett oktatott szakmák sokfélesége, melyek “orientációkba”, szakmacsoportokba, szakirányokba rendeződhetnek, s ezeken belül aztán hol egy, hol többféle szakma megtalálható.¹

A kutatást leginkább érdeklő újfajta képzések beindításának története többször tartalmaz olyan fordulatot, melyben szerepe volt a személyes összeköttetéseknek, a vezetőség kapcsolati tőkéjének. Tipikusként tapintható ki egy olyan eseménysorozat,

¹ Az 1999-es törvénymódosítást követően a 9. évfolyamon megszűnt a szakoktatás lehetősége, ehelyett az intézmények az ún. “pályaorientációs” képzések keretében adhatnak szakirányú ismereteket. “Egy 1999-ben végzett, 94 iskolára kiterjedő vizsgálat azt mutatta, hogy a 9. osztályokban a közismereti tárgyak mellett az intézmények 87%-a tanított pályaorientációs tárgyakat, s bár 67%-ukban nem folyt a hagyományos értelemben vett szakmai oktatás, az igazgatók sok helyen igyekeztek továbbra is bevinni a tananyagba a szakmai képzést valamilyen formában, sőt a vizsgált iskolák 18%-ában a törvény előírásai ellenére oktattak hagyományos szakmai elméletet és/vagy szakmai gyakorlatot is” (Jelentés 2000).

melynek főszereplői 20-30 éve a pályán, de a rendszerváltás előtt a helyszínen voltak. Ennek köszönhetően már megvoltak a közigazgatásban és politikai fórumokon azok az ismeretségek, összeköttetések, melyeket a megfelelő pillanatban információ, esetleg pénz szerzésére lehetett konvertálni.

2.2.2. Az oktatás helyszíne – beágyazódása a térbe

Jellegzetes beszédmódnak tűnik, hogy az iskola és település térségét hátrányos helyzetűként aposztrofálják. Ez a régióban nem is igazán lehet meglepő. Érdekes azonban, hogy ez a fajta öndefiníció talán serkentőként is működhet. Ilyen példát szolgáltat Hajdúszoboszló esete, ahol az intézmény vezetője “depresszív gazdasági helyzet”-ről beszél. Az esettanulmányból ugyanakkor az is kiderül, hogy az önkormányzattal való viszonyt nem a kölcsönös egymásraultaltság határozza meg, lévén a város jól menő idegenforgalmi központ. Más szavakkal, az önkormányzat itt nincs rászorulva az iskolára, ahol azonban az AIFSZ képzés működik.

Ugyancsak ide sorolható Mátészalka és Berettyóújfalu is. Mindkét település és kistérség esetében jogos a “hátrányos helyzetű” jelző, ami magával vonja, hogy ugyanez az iskolára is igaz lesz. A fölfelé való nyitás, az AIFSZ bevezetése – noha a beszámoló próbálják a dolog innovatív oldalát kidomborítani – nem más, mint egyfajta “előre menekülés.” Az AIFSZ – és egyáltalán az érettségi utáni képzések működtetésének – prózai oka az, hogy csak így lehet a fennmaradáshoz szükséges tanulói létszámokat fenntartani. Egy jóhangzású szakma megszerzésének lehetősége talán elegendő vonzóerővel bír a középiskolát kereső nyolcadikosok vagy azok szülei számára. A harc kielezett, mert ugyanabban a városban több hasonló iskola is működik, de húsz kilométeres körzetben mindenképpen. Az alsóbb évfolyamokból pedig reménység szerint lesz elegendő olyan diák, akik nem akarnak egyből egyetemre menni, hanem feltöltik az ötödévtől beinduló képzésekhez szükséges keretlétszámot. Az iskola tehát életben tarja az AIFSZ-t, az AIFSZ életben tartja az iskolát. A magasabb tanulói létszámokra a magasabb fejkvóta miatt is szükség van.

A magasabb létszámok viszont problémát okoznak a tanulócsoporthoz elhelyezésében. Ezért jellegzetes, hogy az interjúalany már kész vagy álmodott bővítésekről, új termekről, műhelyekről, gépparkról beszél. Mindehhez természetesen pénz kell, amelynek legáltalánosabb forrása a pályázat, amely akkor lehet sikeres, ha egy jóhangzású (“eurokomform”) szakma működtetéséhez keres támogatást. A kör ezzel be is zárult, ha az iskola élni akar, bővülnie kell.

A hátrányos helyzetű térségek ellenpontjának tekinthetők bizonyos szempontból a megyeszékhelyek. Érdekes ellentmondásnak tűnik, hogy a nehéz helyzetűnek mondott települések iskolái az iménti okok miatt rá vannak kényszerítve, hogy jól működjenek, prosperáljanak. Ugyanakkor Debrecen és Nyíregyháza két fontos intézményében az AIFSZ nem működik, noha az akkreditáció már megtörtént. Ennek egyik lehetséges oka talán épp az, hogy egyetemi-főiskolai központról van szó.

A térbeli, regionális kötődések és szerepvállalás szempontjából fontos tényező az AIFSZ képzést folytató (esetleg azt nem működtető, de “jogosítvánnyal” rendelkező) középfokú intézmény valamely felsőfokú oktatási intézménnyel való kapcsolata. Az AIFSZ képzés beindításához szükséges ugyanis egy egyetemmel vagy főiskolával akkreditációs szerződést kötni. Ez mindkét intézmény számára előnyöket hordozhat, hiszen az oktatás tényleges helyszínéül szolgáló középiskola szakmai segítséget kap, a főiskola vagy egyetem pedig egyrészt némi anyagi támogatáshoz is jut, másrészt viszont a saját beiskolázási körzetét növeli.

A vizsgálatok lefolytatása előtti elképzeléseinkhez képest ezen a ponton mutatkozott a legmeglepőbb eltérés. Tendenciának tűnik ugyanis, hogy a régió középiskolái nem a régió belüli főiskolát vagy egyetemet választanak partnerül, hanem kapcsolataik túlnyúlnak a régió

Helyi kezdeményezések a harmadfokú képzésben

határain, Miskolcra, Budapestre, Dunaújvárosba. A meglepőnek tűnő helyzetre többféle magyarázat adódik., melyek nem válnak szét élesen, egyszerre több ok együttes megléte is létrehozhatja a messzire nyúló kötődést:

- személyes okok: az intézmény vezetőjének az adott távoli főiskolán volt személyes ismerőse, például egy régi iskolatárs személyében. (Mátészalka, Hajdúnánás)
- szakmai okok: az iskola hagyományos képzési profiljához jobban illeszkedő képzés található egy távolabbi helyen, mint közelebb. Ez megnyilvánulhat abban is, hogy a diákok kedvelt továbbtanulási célpontja.
- intézményi okok: a Mátészalkai Gépészeti Szakközépiskola próbált a régió belüli kapcsolatokat is keresni, de az iskola vezetőjének szemszögéből elmondva úgy tűnt, “Debrecen nem mozdult rá, talán a saját integrációjával volt akkoriban elfoglalva.”

2.2.3. Jelenlegi működés, fenntartás

Amint már említettük, az intézmények számára a középfok utáni képzések működtetése, bővítése a fennmaradás zálogának tűnik. Jellemző, hogy az iskolai költségvetések igen jelentős részét pályázati pénzek teszik ki. A költségek fedezésének egy másik részforrása a cégek szakképzéssel kapcsolatos befizetések. A termelő cégeknek befizetési kötelezettségük van az Országos Szakképzési Alap felé, e befizetéseiket azonban csökkenteni tudják, pontosabban átirányítani a helyben működő iskolák felé, például olyan módon, hogy a szakmai gyakorlatot náluk folytató diákoknak “fizetést” adnak, amit viszont az iskola nem tud megtenni. Ez ismét csak a helyi kapcsolatok jelentőségét növeli.

2.2.4. Diákok

A kistérségi központokban működő iskolák vonzáskörzete rendszerint maga a kistérség. Van olyan iskola, amely képzési profiljába egyedi elemeket épít (Pl.: Baktalórántháza: dohánytermesztő-képzés; Püspökladány: rendvédelmi képzés; Művészeti oktatás Nyíregyházán), ezek az intézmények számíthatnak a régió kívüli hallgatók megjelenésével. A legjellemzőbb, amint már szó esett róla, hogy az iskola saját alsóbb évfolyamos diákjait próbálja bent tartani.

Nem meglepő, hogy a harmadfokú képzések diákjai általában a közepes képességű tanulók csoportjából kerülnek ki, persze a szakmák, szakmacsoportok szerint különbségek tehetők, a gépészmérnök-asszisztens hallgatók gyengébbek, mint például a közgazdasági szakmacsoport diákjai.

2.2.5. Tanárok

A harmadfokú képzések oktatói általában az alsóbb évfolyamokon is tanítanak, s a két szint oktatói gárda nem különül el élesen. A harmadfokú képzésben való részvétel együtt járhat presztízsnövekedéssel, de nem tűnik úgy, mintha ez súrlódások alapját képezné. Lényegében mindenütt saját pedagógusgárdával dolgozik az iskola, vendég- és óraadó tanárok elvételre vannak. A szakmai profilváltást igyekeznek a fiatal tanárok felvételével elősegíteni, de szinte mindenütt hírt kapunk a tanárok folyamatos képzésének, egyetemi diplomák megszerzésének elősegítéséről.

2.2.6. Az intézményvezetők (változásmenedzser, “change agent”)

Kutatás előtti hipotéziseink közül talán a leglátványosabban az igazolódott be, hogy az intézményi változások mögött áll egy személy, aki a fejlődés motorja, akinek kapcsolatai, pozíciója, helyzetfelismerése viszi előre a dolgokat. Az esettanulmányok alapján úgy látszik, hogy ahol “működnek a dolgok”, ott az intézmény vezetője vagy annak segítő körébe tartozó személy tölti be a változásmenedzser szerepét.

A változásmenedzserek hasonló vonásaik ellenére többféle irányítási stílust képviselnek. Jellegzetes eset, amikor az igazgató lényegében egyszemélyi vezetést valósít meg. Az sem egyedi eset azonban, amikor a vezető egy szűk "vezérkar" segítségével támaszkodik.

3. Összegzés helyett

3.1. „Van-e recept a sikerre?”

Kiinduló kérdéseink egyike az volt, vajon létezik-e a körülményeknek, helyszíneknek, eseményeknek, szereplőknek olyan egybeesése, mely egy adott szakképzéssel foglalkozó iskolát egyértelműen sikeressé tehet a harmadfokú képzések tömegessé válásának folyamatában. A megvizsgált iskolák száma kevés ahhoz, hogy tiszta, egymástól jól elkülöníthető halmazokat tudjunk létrehozni amelyekben jól kidomborodik egy-egy vizsgált dimenzió jellemzője. Tendenciákat tudunk azonban kitapintani arra nézve, vajon mi az, ami hozzásegít a sikerhez, és mi az, ami gátol.

Úgy tűnik, hogy a megyeszékhelyeken (az egyetem és főiskola közvetlen közelében) ha a tárgyi, szakmai feltételek adottak is, nehezebben indul be egy AIFSZ képzés, mely a felsőfok felé átmenetet biztosít. Ez persze nem azt jelenti, hogy az iskola ne tudna megélni más, nem felsőfokú képzések működtetéséből. Az deprivált térségek központjaiban azonban nagyobb a siker valószínűsége, köztük is azokban, ahol a település történelmileg is betöltötte a kistérségi központ szerepét (Berettyóújfalú, Mátészalka). Jellemző, hogy ezen a két helyen álmodnak egy leendő főiskolai kar telepítéséről.

Úgy tűnik, hogy egyelőre nem a közeli, hanem a régió határain kívülre mutató (oktatási) intézményi kapcsolatokat részesítik előnyben, de fontos ugyanakkor, hogy a helyi termelői szféra képviselőivel is megfelelő kapcsolat álljon fenn. Nem elhanyagolható a helyi önkormányzattal való viszony alakulása sem.

Nagy kihívásnak tűnik, hogy az iskola kellő éleslátással tudja kiválasztani az általa nyújtott képzési irányokat, melyek egyszerre szolgálják a tanulói igényeket, lehet velük pályázni, s ugyanakkor az esetleges régebbi iskolai profilt is integrálni tudják. A leglátványosabb példa ebből a szempontból a baktalórántházi iskola, ahol nem működtetnek AIFSZ képzéseket, nem is terveznek ilyet, de erre nincsenek is rászorulva, hiszen a szakképzés olyan speciális szeleteit vágják ki maguknak, ami elkerülhetővé teszi a szükségmegoldásokat, például dohánytermesztő képzés, méhészképzés, határőr és rendőrképzés. Ők a dohányipar szakképzési hozzájárulásának jelentős részét magukénak tudhatják, ami 10-15 millió forintot tesz ki évente.

Mindez pedig szorosan összefügg azzal, hogy az iskola élén olyan vezető áll, aki az esetleges konfliktusokat vállalva, tudatosan menedzseli az intézményt, akár egyedüli döntéseket hozva, akár "nevét adva" a kis döntéshozó közösség elhatározásaihoz.

3.2. Egyedül nem megy...

Az előbbiekben bemutattuk azokat a körülményeket, melyek sikeres AIFSZ-képzés zálogául szolgálhatnak. Vizsgáljunk meg azonban egy olyan, a régióban tipikusnak mondható példát is, melynek segítségével érzékelhetővé válnak azok a sajátos tényezők, melyek a térség és a szakképzési rendszer helyzetét is jellemzik. Ez a példa a vásárosnaményi Lónyay Menyhért Szakközép- és Szakképző iskola, amellyel kapcsolatban a felsőfokú szakképzés terve a közelmúltban felmerült, megvalósítása azonban idejekorán kudarcba fulladt.

Vásárosnamény a beregi térség egyik központi szerepet betöltő városa, tulajdonképpen iskolaváros, mely jelző gyakran felbukkan a megkérdozett döntéshozók

Helyi kezdeményezések a harmadfokú képzésben

válaszaiban is, talán halványan utalva a helyi identitás meghatározásának igényére. Különösen igaz ez a középiskolák esetében, amelyek "gyűjtőiskolák", hiszen a szülők nem szívesen küldik gyermekeiket messzebb található oktatási intézménybe. Az ukrán határ közelségéből fakadóan a település oktatási szolgáltatásai iránti kereslet a határon túlra is átnyúlik. Így az innen érkező diákok száma magasabb mint a korábban vizsgált intézmények esetében.

A város oktatási szempontból elérte teljesítményének és befogadóképességének csúcspontját. Állandóak a tanterem- és épület-gondok, mely különösen a szakközépiskola és a kollégium esetében égető probléma.

Az oktatásra szánható forrásokat az önkormányzat maradéktalanul kimeríti, valamint rendszeresen pályáznak újabb támogatásokért, az így rendelkezésre álló anyagi keret azonban alig tágítható, nem nyújt elegendő lendületet a továbblépéshez, fejlesztésekhez. Az új kezdeményezések, mint számos vizsgált esetben, az életben maradás jegyében születnek, ugyanakkor a pénztelenség válik az igazán előremutató lépések megtételének kerékkötőjévé.

Egy esetleges, a jövőben megvalósítható felsőfokú szakképzéssel kapcsolatos beszélgetések körülbelül két éve kezdődtek a helyi vezetőség két tagja között. Az ötlet nem körvonalazódott részletesebben, elsősorban annak lehetősége merült fel, hogy a felsőfokú oktatás beindításával a város kistérségi központ szerepet kapjon, tehát ez a lépés a város jövőjét is nagyban meghatározó stratégia részét képezhetné.

A működéshez szükséges feltételek kérdése azonban olyan problémákat vetett fel, amelynek megoldására nem született megfelelő terv, mivel ehhez elengedhetetlen lenne a megyei önkormányzat segítsége is. A térség azonban nem képes eltartani több ilyen jellegű képzést, s mivel Mátészalkán megyei segítséggel sikeres AIFSZ - képzés jött létre, konkurenciát teremtve ezzel, az esetleges vásárosnaményi képzés gyakorlatilag feleslegessé válik.

3.3. A megghiúsulás okai

A képzés tervének megghiúsulását magyarázó okokként a megkérdezettek olyan általános folyamatokat említettek, amelyek tágabb keretbe helyezik a problémát, mivel a térség, illetve a szakképző rendszer általános problémáira is fényt derítenek. Egyrészt a vásárosnaményi szakközépiskola helyzete, a már említett okok miatt jelenleg meglehetősen labilis. Az oktatási bizottság szakreferensének véleménye szerint a szakképző rendszer hiányosságainak tudható be, hogy sem tanulók elhelyezkedési esélyeiről, sem a végzettek elhelyezkedési arányáról nem állnak rendelkezésükre adatok, így az iskola nincs tisztában a jelenlegi tanulók elhelyezkedési esélyeivel sem. A felsőfokú szakképzést folytató iskoláknak, amennyiben meg szeretnék versenyképességüket őrizni, reagálniuk kell a felvevőpiac változásaira, azaz profilt kellene váltaniuk, amint egy szakterületen túltelítettség jelentkezik. Ez a váltás azonban komoly nehézségekkel járna, hiszen az iskola kevésbé rugalmas, nem képes követni azt a tempót, amelyet a munkaerőpiac változása diktál, hiszen mire kialakítja a kívánt képzési formát, megfelelő szakembereket toboroz az oktatáshoz, beszerzi a szükséges eszközöket, felkelti az érdeklődést az új képzés iránt, és az első évfolyam végeztével a piac igényei már rég megváltoztak. Az igények felmérése időt és pénzt igényel, érvényessége pedig nem feltétlenül biztosított. Alapvető problémát jelent a szakközépiskolák magukra hagyatottsága, ami nem jelent mást, mint, hogy nincs az egyes intézmények között kapcsolat, nincsen egységes jövőterv, így az iskolák látható módon, egymás konkurenciájaként jelennek meg.

A belső migrációs folyamatokról érdeklődve megtudtuk, hogy Debrecen az a határvonal, ahol már elképzelhető a letelepedés, innen nyugat-délnyugatra mutat a vándorlás fő iránya. A megkérdezettek szerint a térségben erőteljesen érződik az ország

kettészakadtsága, s ha a fiatalok elvándorolnak, “nincs értelme” felsőfokú szakképzésbe tőkét fektetni. A város felsőoktatási támogatásban részesíti a továbbtanulni szándékozó fiatalokat, szerződést kötve velük, mely biztosítékul szolgál, hogy a megszerzett tudást a fiatal a városban fogja kamatoztatni. A visszatérő diplomások számára azonban nem tudnak munkát biztosítani. A munkahelyhiány tehát erősen befolyásolja a fiatalok jövőterveit, és a rájuk alapozható, az oktatást érintő kezdeményezéseket is. Az a három nagyobb vállalkozás, amely helyben működik (egy fafeldolgozó, egy konzervipari cég és egy ruhagyár) nem alkalmas arra, hogy a szakképzésbe bekapcsolódva saját magának termelje ki a magasabban képzett, specializált szakembereket, hiszen a munkaerő-kínálat bősége miatt ez nem áll érdekében, így a felsőfokú szakképzés felvevőpiaca is tovább szűkül.

A jövőkép meglehetősen sötét. Az érettségi utáni képzés, illetve az azt meghirdető intézmény nem alkalmazkodhat a piachoz, amennyiben az nem esik egybe a szülői igényekkel. Nem biztosított a képzések piacképessége, és a több szempontból is hátrányos helyzetben lévő térség oktatása munkahelyek híján nem képes jelentős előrelépéseket felmutatni. A középiskola vezetésében felröppenő felsőoktatási képzésre vonatkozó tervek elszigeteltek maradtak. Mindehhez hozzájárul az az általános kiábrándultság és pesszimizmus, mely a kilencvenes évek gazdasági-, társadalmi sokkjá után jelentkezett, kifogva a szelet a helyi vezetők vitorláiból, akik alig tekinthetők a “változás embereinek” (“A munkahelyteremtés azonban nem a polgármester feladata, ő csak az infrastruktúrát és az ingatlant, valamint adókedvezményeket tud biztosítani.”

Az intézményfejlesztés középpontjában a tanulói létszám növelése, illetve megtartása áll. Ennek egyrészt feltétele, ugyanakkor következménye is az anyagi források növelése. Minél többféle kilépést biztosít az iskola (a munka világa, illetve többféle továbbtanulás irányába) annál többféle belépő csoportot tud megszólítani, ráadásul nem csak az általános iskolások, de a felsőfokú szakképzés révén a középiskolások között is. A többféle kimenet természetesen többféle szintű és tartalmú képzés indítását feltételezi. Az ehhez szükséges infrastrukturális fejlesztés anyagi bázisát mindenekelőtt a pályázatok jelentik. A sikeres pályázatok révén megújult épületek és gépparkok növelték az iskola vonzerójét, ráadásul nem egyszer már több éve esedékes felújítások valósultak meg. Ha az így létrehozott képzések keretlétszámait valóban sikerül feltölteni, az nem csupán a tanulói fejkvótából származó bevételeket növelheti, hanem nagyobb hozzáférési lehetőséget biztosít a cégek által szakképzési hozzájárulásra fordított pénzekhez is. E befizetések ugyanis nem feltétlenül a szakképzési alapba kerülnek, hanem bizonyos esetekben az iskola közvetlenül is jogosulttá válhat e pénzekre.

Hivatkozott irodalom

- Csatári Bálint 2001. Az európai vidékiség és az Alföld. In.: Alföldi tanulmányok 2000-2001 (EU és az Alföld). Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány
Hrubos Ildikó 2002. Az ismeretlen szakképzés. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
Kozma Tamás 2001. Bevezetés a nevelésszociológiába. Nemzeti tankönyvkiadó
Kozma Tamás 2002. Regionális egyetem. Budapest: Oktatókutató Intézet
Kozma Tamás 2002b. Határokon innen, határokon túl. Regionális változások az oktatásügyben, 1990-2000. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó

A beszámoló alapjául szolgáló esettanulmányok²:

- Gabóda Béla 2002. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola
Holik Ildikó 2002. A Gábor Dénes Főiskola nagyváradi tagozata

² Az esettanulmányok a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszékének Regionális Egyetem c. kutatása dokumentációs anyagában találhatóak.

Helyi kezdeményezések a harmadfokú képzésben

- Keller Magdolna 2002. Esettanulmány a Mechwart András, Gépipari és Informatikai Középszkoláról, különös tekintettel a technikusképzésre
- Kiss Annamária 2002. Esettanulmány - Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium és Szakközépiskola
- Nagy Éva 2002. A nyíregyházi Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola és Kollégiumban végzett terepmunka elemzése, a "Change Agent" interjúk alapján
- Neszt Judit 2002. A püspökladányi Karacs Ferenc Gimnázium, Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium
- Papp Éva 2002. Harmadfokú képzés Berettyóújfaluban
- Pusztai Gabriella 2002 A Bánki Donát Műszaki Szakközépiskola esete a harmadfokú képzéssel
- Szabó Péter Csaba 2002. A mátészalkai Gépészeti Szakközépiskola (eset tanulmány)
- Szerepi Anna 2002. A hajdúszoboszlói Közgazdasági Szakközépiskola
- Ugrai János 2002. Országos centrum a "végeken"? Interjú a baktalórántházi Vay Ádám Gimnázium, Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium igazgatójával
- Nagy Éva - Szerepi Anna 2004. Esettanulmány - Lónyay Menyhért Szakközép- és Szakképző Iskola, Vásárosnamény

1. ábra

